

भारताच्या आर्थिक विकासात कृषीक्षेत्राची भूमिका

प्रा. लोडे परमेश्वर लिंबाजी
आदर्श महाविद्यालय, हिंगोली
गिलोरी पो. नर्सी, ता. जि. हिंगोली
महाराष्ट्र भारत

प्रस्तावना:-

भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. भारतीय शेती व्यवसाय म्हणजे भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणाच होय. स्वातंत्र्यानंतर औद्योगिकीकरण करण्याचे प्रयत्न करण्यात आले असले तरी भारतातील शेती व्यवसायाचे महत्व अद्याप कमी झालेले नाही. भारतीय जनतेच्या उदरनिर्वाहाचे सर्वात मोठे क्षेत्र म्हणजे कृषी क्षेत्र होय. कृषी क्षेत्र भारतातील सर्वात मोठे मुक्त खाजगी क्षेत्र आहे. तसेच सर्वात मोठे असंघटित क्षेत्र आहे. कृषी व्यवसाय हा एकच असा व्यवसाय आहे ज्याच्यावर आयकर आकारला जात नाही. भारतीय शेती क्षेत्राची ऐतिहासिक पाश्वभूमी पाहिली तर भारतीय कृषी पारंपारिक व निर्वाह प्रकारची होती असे दिसते.

उद्दिष्टे:-

- 1) भारताच्या राष्ट्रीय उत्पादन कृषी क्षेत्राच्या वाटयासंबंधी अभ्यास करणे.
- 2) भारतातील कृषी क्षेत्राच्या निर्याती संबंधी अभ्यास करणे.

प्रा. लोडे परमेश्वर लिंबाजी

1Page

3) कृषी क्षेत्रातील रोजगार निर्मिती संबंधी अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती:-

संदरील संशोधन हे दुय्यम सामुग्रीवर आधारित आहे. त्यामध्ये संदर्भ पुस्तके, वर्तमाप पत्रे, सरकारी अहवाल, इंटरनेट इत्यादी साधनाचा वापर करण्यात आला आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्थेतील कृषी क्षेत्राचे महत्व:-

भारताची अर्थव्यवस्था कृषीप्रधान आहे. स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात कृषीवर भारतीय अर्थव्यवस्था अवलंबून होती पण सध्याच्या कालखंडात कृषी क्षेत्राचे महत्व कमी झाले आहे. तरीही देशाच्या आर्थिक विकासात कृषी क्षेत्र महत्वाचे आहे. कृषी क्षेत्राचा विकास देशाच्या उद्योग व सेवा क्षेत्रांच्या विकासासाठी मदत करत असतो.

1. राष्ट्रीय उत्पन्नातील कृषी क्षेत्राचा हिस्सा:-

स्वातंत्र्या प्राप्तीच्या वेळी कृषी व सलग्न क्षेत्राचा जीडीपी मधील हिस्सा 50% पेक्षा अधिक होता. अलीकडील काळात तो कमी झाला आहे.

तक्ता क्र. 1.1

राष्ट्रीय उत्पन्नातील कृषी क्षेत्राचा हिस्सा

वर्ष	राष्ट्रीय उत्पन्नातील कृषी क्षेत्राचा हिस्सा
2018-19	17.6
2019-20	18.4
2020-21	20.2

प्रा. लोडे परमेश्वर लिंबाजी

2P a g e

स्त्रोत- National Statistical Office

2018-19 या आर्थिक वर्षात राष्ट्रीय उत्पन्नात कृषी क्षेत्राचा वाटा हा 17.6% होता. तर 2019-20 या आर्थिक वर्षात कृषी क्षेत्राचा वाटा 18.4% होता. तर 2020-21 या आर्थिक वर्षात राष्ट्रीय उत्पन्नातील कृषी क्षेत्राचा वाटा हा 20.2% होता. अलिकडली काही वर्षात राष्ट्रीय उत्पन्नात कृषी क्षेत्राचा वाटा वाढतांना दिसत आहे.

2. रोजगार निर्मिती

भारतातील जास्तीत जास्त लोक कृषी व्यवसाय करतात. स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या वेळी भारतातील 70% पेक्षा अधिक लोक कृषी व सलग्न क्षेत्रावर प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष रितीने अवलंबून होते. 2001 च्या जनगणनेनुसार देशातील रोजगारात कृषी व सलग्न क्षेत्राचा हिस्सा 58.2% आहे. कृषी क्षेत्रातील रोजगाराचे प्रमाण 2020 मध्ये 41.49% पर्यंत खाली आलेली आहे.

3. परकिय व्यापारातील योगदान

भारतातील लोकांचा मुख्य व्यवसाय कृषी असल्यामुळे अनेक प्रकारचे कृषी उत्पादन निर्यात केले जाते. भारत हा जगातील प्रमुख 15 कृषी वस्तूच्या निर्यातक देशामध्ये गणला जातो.

तक्ता क्र. 1.2

कृषी क्षेत्राची निर्यात

वर्ष	2016	2017	2018	2019	2020
निर्यात	32.08	33.87	38.21	38.56	35.09

स्त्रोत- www.ibef.org

वरील तकन्यामध्ये कृषी क्षेत्राच्या निर्याती संबंधी माहिती दिली आहे. वर्ष 2016 मध्ये कृषी क्षेत्राची निर्यात 32.08 डॉलर होती तर 2017 मध्ये ती 33.87 बिलियन डॉलर पर्यंत वाढली आहे. 2018 मध्ये 38.21 बिलियन डॉलर झाली आहे. तर 2019 मध्ये 38.56 बिलियन डॉलर झाली आहे. तर 2020 मध्ये 35.09 बिलियन डॉलर झाली आहे. अलिकडली काळात कृषी क्षेत्राच्या निर्यातीमध्ये सतत वाढ होत आहे.

4. भारतातील शेतीव्यवसाय आणि औद्योगिक विकास:-

भारतातील प्रमुख उद्योगापैकी अनक उद्योगांना लागणारा कच्चा माल पुरविण्याचे कार्य शेतीव्यवसायाकडूनच केले जाते. याही कारणामुळे भारतातील शेती व्यवसायाला महत्त्वाचे स्थान प्राप्त होते. सुती कापड उद्योग, तागउद्योग, साखर उद्योग वगैरे कच्चा मालासाठी प्रत्यक्षपणे शेती व्यवसायावर अवलंबून आहेत. शेती क्षेत्रावर प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष पण अनेक उद्योग असलंबून आहेत. त्यामध्ये हातमगा उद्योग, तेल काढण्याचा उद्योग, तांदुळ सडव्याचा उद्योग, यासारख्या अनेक लघुउद्योगासाठी आणि कुटिरउद्योगांसाठी लागणारा कच्चा माल शेती व्यवसायातून मिळतो. याचा अर्थ असा होतो की, भारतातील शेती व्यवसायाची भरभराट होत असेल तर भारतातील अनेक उद्योगांना विपुल व स्वस्त कच्चा माल मिळू शकेल आणि त्यामुळे त्या उद्योगाचा विकास घडवून येण्यात मदत होईल.

5. अन्नपुरवठा:-

प्रा. लोडे परमेश्वर लिंबाजी

4P a g e

भारतातील वाढत्या लोकसंख्येला अन्नपुरवठा करण्याचे कार्य कृषी क्षेत्राकडून पार पाडले जाते. भारत सरकारचे कृषी विषयक धोरण प्रामुख्याने अन्न उत्पादनात स्वयंपूर्णता व स्वावलंबन प्राप्त करण्याच्या अनुषंगाने आखले गेलेले असते. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतरच्या काही वर्षांच्या कालखंडात अन्न पुरविण्यासाठी देशाला इतर देशाकडे मदत मागावी लागत होती. पण सध्या देश अन्न धान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण झालेला आहे म्हणता येते.

सारांश:-

स्वातंत्र्यानंतर भारत सरकारने आर्थिक नियोजनाच्या माईमातून कृषी क्षेत्राच्या विकासासाठी प्रयत्न केले आहेत. त्याचे सकारात्मक परिणाम सध्याच्या कालखंडामध्ये दिसून येतात. भारतात संबंधी आजही असे म्हटले जाते की, भारतातील शेतीव्यवसायास धोका पोहोचल्यास सर्व अर्थव्यवस्थेला धोका पोहचतो व शेती व्यवसायात उर्जित अवस्था असल्यास सर्व अर्थव्यवस्था उर्जितावस्थेत असते.

संदर्भ ग्रंथ:-

1. कृषीशास्त्र कृषीविकास - रंजन कोंबळे
2. कृषी अर्थशास्त्र- डॉ. मोहम्मद मुजम्मिल
3. भारतीय कृषी व विकास - डॉ. शिव गोपाल मिश्र
4. भारत में कृषी- रणजित सिंह
5. www.pib.gov.in
6. www.nitinsir.in